

2.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ

2.1. Βυζαντινή μουσική και βυζαντινή μουσικολογία: Προσδιορισμοί

Η έννοια της βυζαντινής μουσικής είναι πολυδιάστατη. Παρακάτω αναφέρουμε τρεις αλληλένδετες προσδιοριστικές προσεγγίσεις:

- A. Ο όρος *βυζαντινή μουσική* εννοεί γενικώς την εκκλησιαστική και κοσμική, λόγια και δημώδη μουσική που αναπτύχθηκε και καλλιεργήθηκε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (324 - 1453).²⁴
- B. Βάσει της πλουσιότετης γραπτής παράδοσης της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής, ο όρος *βυζαντινή μουσική* συνδυάστηκε ιδιαίτερα με την μουσική των εκκλησιών που διατηρούν το βυζαντινό τύπο²⁵ —εν πρώτοις της Ορθοδόξου Εκκλησίας— στο Βυζάντιο και σε διάφορες ζώνες πνευματικής και πολιτισμικής επίδρασής του, κατά τα χρόνια της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και μετέπειτα: Μικρά Ασία, Ελλάδα, Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτος, Νότια Ιταλία, Βουλγαρία, Ρωσία, Σερβία, Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, Ουκρανία κ.ά. Με αυτήν την ειδικότερη σημασία, ο όρος *βυζαντινή μουσική* ταυτίζεται με την έννοια της Ψαλτικής Τέχνης και αποτελεί ζωντανή παράδοση που διασώζεται μέχρι σήμερα στην αγκαλιά της Ορθοδόξου Εκκλησίας στους Έλληνες, Ρουμάνους, εν μέρει και στους Σλάβους (Βούλγαρους, Σέρβους), σε διάφορες αραβόφωνες κοινότητες κ.ά.²⁶ Κατά τον τελευταίο

²⁴ Πρβλ. Chr. Hannick, “Byzantinische Musik”, *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, β' έκδ., επιμ. L. Finscher (Kassel, Basel, London, New York, Prag, Stuttgart, Weimar: Bärenreiter, Metzler, 1995), Sachteil 2, στήλες 288-310. D. Touliatos, “Byzantine secular music”, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, β' έκδ., επιμ. St. Sadie και J. Tyrell (London: Macmillan Publishers, 2001), τ. 4, 756-757.

²⁵ Πρβλ. K. Levy/Chr. Troelsgård, “Byzantine chant”, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, β' έκδ., επιμ. St. Sadie και J. Tyrell (London: Macmillan Publishers, 2001), τ. 4, 734-756. K. Levy/D. Conomos, “Liturgy and liturgical books, IV. Byzantine rite”, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, β' έκδ., επιμ. St. Sadie και J. Tyrell (London: Macmillan Publishers, 2001), τ. 15, 7-9, 10. Chr. Hannick, G. Wolfram, Gr. Stathes, Sv. Kujumdžieva, I. Lozovaja, D. Petrović, J. Jasynov'skyj, V. Gräjdian, S. Ziegler, “Orthodoxe Kirchenmusik”, *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, β' έκδ., επιμ. L. Finscher (Kassel, Basel, London, New York, Prag, Stuttgart, Weimar: Bärenreiter, Metzler, 1997), Sachteil 7, στήλες 1108-1156.

²⁶ Διαφωτιστικές για τη μελέτη της βυζαντινής Ψαλτικής Τέχνης είναι επιπλέον οι μουσικές παραδόσεις των Παλαιοπίστων στη Ρωσία και των Arbëresh στη Σικελία: πρβλ. M. Shkolnik, “Some Principles of Rhythmic Organization in Byzantine Music (A Study Based on the Byzantine-Russian Heirmologion)”, σε International Musicological Society, Study Group Cantus Planus, *Papers Read at the 7th Meeting, Sopron, Hungary 1995*, επιμ. L. Dobszay (Budapest: Hungarian Academy of Sciences, Institute for Musicology, 1998), 537-553: 539. G. Garofalo, “Father Bartolomeo di Salvo and His Transcriptions of the Byzantine Chants among the Albanians in Sicily”, σε Monumenta Musicae Byzantinae 75th Anniversary, *The Current State of Byzantine Musical Studies after 75 Years of Monumenta Musicae Byzantinae*, Acts of the International Conference Held at Carlsberg Academy, Copenhagen, 16 - 17 June, 2006, *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* terza serie, 3 (2006), 93-116.

αιώνα εκδηλώθηκε έντονο ενδιαφέρον για τη βυζαντινή μουσική και σε άλλες χώρες όπως Η.Π.Α., Γαλλία, Γερμανία, Φινλανδία, Αυστραλία κ.ά.

Τα χαρακτηριστικά της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής είναι τα εξής:

είναι καθαρά φωνητική, μονοφωνική (με στοιχεία ετεροφωνίας, όταν φέλνεται με ισοκράτημα), βασισμένη στο σύστημα της οκταηχίας, γραμμένη με νευματική σημειογραφία (παρρασημαντική).²⁷ Γεννήθηκε μέσα από την ελληνική γλώσσα, μεταφράστηκε όμως ήδη από το Μεσαίωνα σε διάφορες άλλες γλώσσες, όπως λατινική, συριακή, σλαβωνική, αργότερα και ρουμανική, και διαδίδεται σήμερα σε πληθώρα γλωσσών σε πολλά σημεία της οικουμένης.

Γ. Με τη στενότερη έννοια, η βυζαντινή μουσική ταυτίστηκε με την ελληνική εκκλησιαστική μουσική ή την εκκλησιαστική μουσική του Ελληνισμού.

Η πεμπτούσια των παραπάνω προσδιοριστικών προσεγγίσεων βρίσκεται στον προσδιορισμό του γνωστικού αντικείμενου της **Βυζαντινής Μουσικολογίας** που προτείνει ο Γρηγόριος Στάθης με τα εξής λόγια:

«Η γενική διατύπωση “Βυζαντινή Μουσικολογία” σημαίνει την έπιστημονική-έρευνητική ένασχόληση με όλες τις πτυχές της Μουσικής ως “έπιστήμης” και ως “τέχνης”, ως ψαλτικής — γραπτής και άγραφης παραδόσεως και ως κοσμικής— δημοτικής και άστικής μουσικής πράξεως, κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου, ως αὐτοκρατορίας και τοῦ Μεταβυζαντίου, ως περιόδου συντηρήσεως και ἀνανεώσεως τῶν γνωστικῶν και συνεχτικῶν τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων στοιχείων, ἄρα και τῆς μουσικῆς. Ἡ μακρὰ περίοδος τῆς μουσικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως συμπίπτει με τὴν ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ κυρίως στὸ χῶρο τῆς Ἀνατολῆς, και εἰδικότερα τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, και ἐκτείνεται χρονικὰ ἀπ’ τὸν καιρὸ τῆς ἀναδείξεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως σὲ πρωτεύουσα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους (324 μ.Χ. ἴδρυση και 330 ἀνάδειξη σὲ ἔδρα) μέχρι και σήμερα.

Ἡ περίοδος ἕως τὰ μέσα τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, ὁπότε ἐμφανίζεται ἡ σημειογραφία ταῆς Μουσικῆς, ως “προπαρρασημαντική” περίοδος ἐξετάζεται ἀπὸ φιλολογικὲς κυρίως πηγές.

Ἡ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως περίοδος μέχρι σήμερα θεωρεῖται οἰκεία περίοδος τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, λόγω ὁμοειδεῖας και ὁμοουσιότητος τῶν στοιχείων τῆς μουσικῆς τέχνης.

Προκύπτει, θαρρῶ, ἀβίαστα ἀπ’ αὐτὸν τὸν ἄδρὸ τοπικὸ και χρονικὸ προσδιορισμὸ τῆς ἔννοιας “Βυζαντινή Μουσικολογία” ὅτι πρόκειται για τὴν ‘θαυμαστή’, τροπικὴ και μονοφωνικὴ Ἑλληνικὴ Μουσικὴ στὴ ποικίλη τῆς ἔκφραση —ἐκκλησιαστικὴ, δημοτικὴ, ἀστική—, αὐτῆς τῆς δισχιλιετίας, παραδεδομένης σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ με τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, ως ἑλληνόφωνη μουσικὴ ἔκφραση και κληρονομιά.

Οἱ παντοιόγλωσσες ἄλλες μουσικὲς παραδόσεις στὸν χῶρο τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς εἶναι χρονικὰ μεταγενέστερες τῆς βυζαντινῆς κι εἶναι σαφῶς ἀπὸτοκες τῆς βυζαντινῆς ἐπιδράσεως, ὅταν δὲν πρόκειται για αὐτούσια μεταφορὰ και προσαρμογὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς παραδόσεως σὲ μιὰν ἄλλη γλώσσα.»²⁸

²⁷ Οἱ ὅροι παρασημαίνεσθαι και παρασημαντικὴ με τὴν ἔννοια μουσικῆς γραφῆς συναντοῦν ἤδη στὸν Αριστόξενο (4ος αἰ. π.Χ.): βλ. Σ. Μιχαηλίδης, *Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς*, γ΄ ἐκδ. (Αθήνα: Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Εθνικῆς Τραπέζης, 1999), 45-48, 242-244. Για τὴ χρήση τοῦ ὀρου σε σχέση με τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ, βλ. Κ. Ψάχος, *Ἡ παρασημαντικὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἡτοι ἱστορικὴ και τεχνικὴ ἐπισκόπησις τῆς σημειογραφίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ’ ἡμῶν*, β΄ ἐκδ. υπερηυξημένη, επιμ. Γ. Χατζηθεοδώρου (Αθήνα: Διόνυσος, 1978).

²⁸ Γρηγόριος Στάθης, “Γνωστικὸ ἀντικείμενο: Βυζαντινὴ Μουσικολογία”, σε *Τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον. Ἐκφραση ἀγάπης στὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθη* (Αθήνα: «Ανατολῆς τὸ Περίηχημα», 2001), 853-857: 853-854.

2.2. Πηγές για τη μελέτη της βυζαντινής μουσικής

Οι πηγές στις οποίες στηρίζονται η έρευνα και η διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής είναι ποικίλες και μπορούν να διαχωριστούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες,²⁹ με διάφορες επιμέρους υποενότητες (βλ. πίνακα 5):

Πίνακας 5. Ταξινόμηση πηγών της βυζαντινής μουσικής.

❖ Κύριες πηγές	<p>1. Η Αγία Γραφή,³⁰</p> <p>2. η γραπτή μουσική παράδοση,</p> <ul style="list-style-type: none"> – μουσικά χειρόγραφα (ανάμεσα σε 7 και 10 χιλιάδες στον αριθμό, από τα μέσα του 10ου αι. μέχρι σήμερα³¹) → Η βυζαντινή μουσική αποτελεί μια παράδοση που παρουσιάζει, σε παγκόσμιο επίπεδο, ένα από τα πιο μακρόβια μουσικά γραφικά συστήματα, με ισχυρή τάση ομοιομορφίας και σε συνεχόμενη χρήση. – μουσικά έντυπα (από το 1820 μέχρι σήμερα) – ηλεκτρονικές εκδόσεις (από τα τέλη του 20ού αιώνα) <p>3. η μουσικοθεωρητική παράδοση,</p> <ul style="list-style-type: none"> – μουσικοθεωρητικά εγχειρίδια με λίστες σημαδιών, κείμενα και σχεδιαγράμματα, από το 10ο αι. μέχρι σήμερα <p>4. η προφορική μουσική παράδοση³²</p> <ul style="list-style-type: none"> – η ακουστική παράδοση της εκκλησιαστικής μουσικής, όπως διασώζεται διά ζώσης φωνής μέχρι σήμερα, κυρίως στους Έλληνες, αλλά και σε άλλους ορθόδοξους λαούς (π.χ. Ρουμάνους, Βουλγάρους, Σέρβους) και σε διάφορες κοινότητες που διατηρούν το βυζαντινό τύπο. – Από τις αρχές του 20ού αιώνα ξεκινάει και η δισκογραφία βυζαντινής μουσικής που συμβάλλει εις τα μέγιστα στην έρευνα και διάδοση της Β.Μ.³³
❖ Βοηθητικές πηγές	<ul style="list-style-type: none"> – λειτουργικά βιβλία χωρίς μουσική σημειογραφία – Τυπικά – λίστες οφρικών (αξιωματών, π.χ. πρωτοφάλτης, λαμπαδάριος κ.ά.) – διάφορες φιλολογικές πηγές, όπως έργα της εκκλησιαστικής και κοσμικής γραμματολογίας – εικονογραφικές πηγές – η ελληνική δημοτική μουσική, η κλασική ανατολική μουσική και άλλοι συγγενείς μουσικοί πολιτισμοί.

²⁹ Πρβλ. Αντώνης Αλυγιάκης, *Θέματα εκκλησιαστικής μουσικής* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1993), 30-68.

³⁰ Πρβλ. Herbert Hunger, *Ο κόσμος του βυζαντινού βιβλίου. Γραφή και ανάγνωση στο Βυζάντιο*, μετφρ. Γ. Βασιλάρος, επιμ. Τ. Κόλιας (Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα, 1995), 15-20.

³¹ Βλ. Kyriakos Kalaitzidis, *Post-Byzantine Music Manuscripts as a Source for Oriental Secular Music (15th to Early 19th Century)*, transl. Kiriaki Koubaroulis and Dimitri Koubaroulis, *Istanbul Texts and Studies* 28, Orient Institut Istanbul (Würzburg: Ergon Verlag, 2012), 15. Κωνσταντίνος Καραγκούνης, “Αντί Προλόγου”, σε *Επιτεύγματα και προοπτικές στην έρευνα και μελέτη της Ψαλτικής Τέχνης. Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Γρηγόριο Θ. Στάθη*, επιμ. Κ. Καραγκούνης, Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου, Τομέας Ψαλτικής Τέχνης και Μουσικολογίας (Αθήνα: Νεκτάριος Παναγόπουλος, 2014), 23-30: 27.

³² Για ένα σύγχρονο θεωρητικό πλαίσιο της διαλεκτικής ανάμεσα στην γραπτή και προφορική παράδοση εκκλησιαστικής μουσικής, πρβλ. Ivana Perković, “Serbian Chant on the Threshold: the Dialogue between Orality and Literacy”, σε *Musical Romania and the Neighbouring Cultures. Traditions-Influences-Identities*, Proceedings of the International Musicological Conference, July 4 - 7, 2013, Iași (Romania), eds. Laura Vasiliu, Florin Luchian, Loredana Iațșen, Diana-Beatrice Andron, *Eastern European Studies in Musicology* 2, ed. Maciej Gołąb (Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2014), 81-87.

³³ Ο Κωστής Δρυγιαννάκης διαιρεί την ιστορία της ψαλτικής δισκογραφίας σε τρεις περιόδους: α. τα χρόνια

2.3. Γενική επισκόπηση της ιστορίας της βυζαντινής μουσικολογίας: Περίοδοι εξέλιξης, ερευνητές, μεθοδολογία, προβληματισμοί³⁴

Η ιστορία κάθε επιστήμης είναι μια συναρπαστική πορεία ανακάλυψης, ανάπτυξης, διάδοσης και εφαρμογής γνώσεων και μεθόδων ποικίλου περιεχομένου και είδους, στην οποία συμμετέχουν άνθρωποι με διαφορετικά υπόβαθρα, αντιλήψεις και στόχους. Επιτεύγματα του ενός επιστήμονα ή μιας ομάδας ερευνητών γίνονται κτήμα των πολλών και περνούν στις επόμενες γενιές, προβληματισμοί οριμάζουν, ενδεχόμενα λάθη και παρεξηγήσεις διορθώνονται και διευκρινίζονται με την καλλιέργεια του επιστημονικού διαλόγου. Στον πίνακα 6 δίνεται μια σύνοψη των κυριότερων εξελικτικών φάσεων των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών, με επιτροχάδη αναφορά κάποιων βασικών στοιχείων για κάθε περίοδο. Μετά τον πίνακα ακολουθεί σύντομος σχολιασμός με την αντίστοιχη τεκμηρίωση.

του γραμμοφώνου (1910 - 1960), β. τα χρόνια του βινυλίου (1960 - 1995) και της κασέτας (1970 - δεκαετία του 1990), γ. τα χρόνια του ψηφιακού δίσκου (από το 1995 ως σήμερα). Επιπλέον, ο ίδιος ερευνητής, πρωτεργάτης της δισκογραφίας της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής, παρατηρεί τους αισθητικούς άξονες της ψαλτικής δισκογραφίας, προτείνοντας μια διττή τυπολογία της: 1. παρεμβατική δισκογραφία, που συνήθως γίνεται σε στούντιο και αποβλέπει στην βελτίωση της ψαλτικής των ναών και στην ιδεατή εικόνα της, και 2. καταγραφική ή ανθρωπολογική δισκογραφία, που συνήθως αποτυπώνει μια πραγματική εκκλησιαστική ακολουθία μέσα στο ναό σε συγκεκριμένο χρονοχώρο: βλ. Κ. Δρυγιαννάκης, «Η δισκογραφία της ελληνικής ψαλτικής τέχνης», σε *Σύνδεσμος Ιεροφαλτών Βόλου «Ιωάννης ο Κουκουζέλης»*, Α΄ Κύκλος Μουσικολογικών Διαλέξεων, Μάρτιος - Απρίλιος 2011, Πρακτικά, επιμ. Κωνσταντίνος Καραγκούνης, Ιωάννης Λιάκος, Σέβη Μαζέρα-Μάμαλη, Χρήστος Κοτόπουλος, Κωστής Δρυγιαννάκης (Βόλος, 2011), 150-159. Του ίδιου, «Ψαλτικά και βινύλιο. Αντιλήψεις για την ψαλτική τέχνη στη δισκογραφία την περίοδο 1960 - 1990 και η συμβολή του Γρηγόρη Στάθη», σε *Επιτεύγματα και προοπτικές στην έρευνα και μελέτη της Ψαλτικής Τέχνης. Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Γρηγόριο Θ. Στάθη*, επιμ. Κ. Καραγκούνης, Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου, Τομέας Ψαλτικής Τέχνης και Μουσικολογίας (Αθήνα: Παναγόπουλος, 2014), 98-116. Του ίδιου, «Ισοκράτημα και έκτελεστικές πρακτικές στην ψαλτική δισκογραφία», σε *Ἐρὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος – Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Θεωρία και Πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, Ε΄ Διεθνὲς Συνέδριο Μουσικολογικὸ καὶ Ψαλτικὸ, Ἐρωταποκρίσεις καὶ Ἀκριβεία τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης*, Αθήνα, 13 - 15 Δεκεμβρίου 2012 (υπό έκδοση). Στις πιο παλαιές ηχογραφήσεις ελληνικής ψαλτικής συγκαταλέγονται εκείνες του Πέτρου Μανέα (μαθητὴ Ἰακώβου Ναυπλιώτη) ἀπὸ τὴ Σμύρνη, τὸ 1911, καθὼς καὶ οἱ 60 δίσκοι 78 στροφῶν με τὸν Ἰακώβου Ναυπλιώτη (1864 - 1942), Ἀρχοντα Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (1911 - 1939), που κυκλοφορήθηκαν ἀνάμεσα στα ἔτη 1914 - 1926 ἀπὸ τις εταιρεῖες Orfeon καὶ Odeon Records: βλ. ἐπανεκδόση σε Ἀντώνιος Ἀλυγιάκης (επιμ.), 78 RPM Orfeon-Odeon [1914 - 1926]. *Βυζαντινὴ μουσικὴ ὑπὸ τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Ἰακώβου Ναυπλιώτου*, 5 ψηφιακοὶ δίσκοι καὶ συνοδευτικὰ σχόλια (Κωνσταντινούπολη: Kalan, 2008): βλ. http://www.easternmusic.org/files/picture/_405.pdf (10.11.2011). Βλ. ἐπίσης Δρυγιαννάκης, «Δισκογραφία», 150, καὶ τὸ CD *Ἀρχων Πρωτοψάλτης Ἰακώβος Ναυπλιώτης 1911 - 1939*, *Οἱ πρώτες ιστορικὲς ηχογραφήσεις Βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, που ἔγιναν στὴν Κωνσταντινούπολη*, επιμ. Π. Ταμπούρης, Ἑλληνικὸς δίσκος C-1052.

³⁴ Το παρόν κεφάλαιο πήρε αφετηρία ἀπὸ: Ἀλυγιάκης, *Θέματα*, 21-29, 107-117. Βλ. ἐπίσης Γρ. Στάθης, «Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ στὴ λατρεία καὶ στὴν ἐπιστήμη (Εἰσαγωγικὴ Τετραλογία)», *Βυζαντινά* 4 (1972), 389-438, καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἐξήγησις τῆς παλαιᾶς βυζαντινῆς σημειογραφίας καὶ ἔκδοσις ἀνωνύμου συγγραφήσ τοῦ κώδικος Ἐηροποτάμου 357 ὡς καὶ ἔκδοσις τῆς Μουσικῆς Τέχνης τοῦ Ἀποστόλου Κώνστα Χίου ἐκ τοῦ κώδικος Δοχειαρίου 389*, IBM, *Μελέται* 2 (Αθήνα, 1978), 16-17. Πρβλ. ἐπίσης Κωνσταντίνος Καραγκούνης, «Εἰσαγωγή στὴν ἐπιστήμη τῆς Μουσικολογίας τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Γένεση - ἀνάπτυξη», σε *Επιτεύγματα καὶ προοπτικὲς στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Τόμος αφιερωμένος στὸν καθηγητὴ Γρηγόριο Θ. Στάθη*, επιμ. Κ. Καραγκούνης, Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου, Τομέας Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ Μουσικολογίας (Αθήνα: Παναγόπουλος, 2014), 60-69. Στὸ παρόν κεφάλαιο θα αναφερθῶν μόνου πολὺ βασικὰ στοιχεῖα, ἐνὼ γιὰ λεπτομέρειες πρβλ. Μ. Ἀλεξάνδρου, «Εἰσαγωγή στὴ βυζαντινὴ μουσικολογία», σε *Εἰσαγωγή στὴ Μουσικολογία*, επιμ. Ευανθία Νίκα-Σαμφῶν (υπό έκδοση).

Πίνακας 6. Σύνοψη της ιστορικής εξέλιξης της Βυζαντινής Μουσικολογίας.

A.A.	Περίοδος	Χαρακτηρισμός	Σημειώματα
1	15ος αι.	Απαρχές: Ψαλτική Επιστήμη & Τέχνη στο Ύστερο Βυζάντιο	Μανουήλ Χρυσάφης, <i>Περί τῶν ἐνθρωουμένων τῆ Ψαλτικῆ Τέχνης</i> .
2	17ος - αρχές 19ου αι.	Η Β.Μ. ανακαλύπτεται ως πεδίο έρευνας στη Δύση	❖ J. Goar (λειτουργική, χειρονομία), ❖ B. de Montfaucon (πατέρας της ελληνικής παλαιογραφίας), ❖ G.A. Villoteau (εθνομουσικολογική προσέγγιση – βυζαντινή μουσική στην Αίγυπτο, τέλη 18ου αι.).
3	19ος - αρχές 20ού αι.	Η Νέα Μέθοδος και το έργο στα θεμέλια των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών	❖ Κων/πολη, 1814 -15, Μεταρρύθμιση των «Τριών Διδασκάλων» (Χρυσάνθος εκ Μαδύτων, Θεωρητικὸν Μέγα τῆς μουσικῆς [Περγέστη 1832], Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ, Γρηγόριος Πρωτοφάλης) ❖ Πατριαρχική Μουσική Επιτροπή, Κων/πολη 1881 - 1883: εμπέδωση του έργου των μεταρρυθμιστών ❖ Κων/νος Ψάχος, <i>Ἡ παρασημαντικὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς</i> (Αθήνα, 1917): μέθοδος του αναδρομικού παραλληλισμού για τη μελέτη του παλαιού ρεπερτορίου, ξεκινώντας από τα σημερινά δεδομένα και πηγαίνοντας πίσω στα παλαιά χειρόγραφα. ❖ Ξένοι μελετητές: O. Fleischer (αποκρυπτογράφηση μεσοβυζαντινής σημειογραφίας), J.B. Thibaut.
4	1930 - 1950	Η διεθνής εδραίωση των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών	❖ Κοπεγχάγη 1931: ίδρυση των Monumenta Musicae Byzantinae (MMB, εκδοτικός οργανισμός) από τους C. Høeg, E. Wellesz, H.J.W. Tillyard, για την προβολή της βυζαντινής μουσικής στη διεθνή επιστημονική κοινότητα → μεθοδολογία: στηριγμένη στην παλαιογραφική και ιστορική μελέτη πηγών. ❖ Αντιδράσεις εκ μέρους Ελλήνων μουσικολόγων, ιδίως λόγω της σειράς Transcripts: Θρ. Γεωργιάδης.
5	1950 - 1970	Η πρώτη άνθηση των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών	❖ Το διεθνές φόρουμ της Κοπεγχάγης: εκδόσεις μουσικών χειρογράφων, μεταγραφών, μουσικολογικών μελετών κ.ά. σημαντικοί εκπρόσωποι (πέραν των ιδρυτών): O. Strunk, K. Levy, πατήρ L. Tardo, J. Raasted, M. Velimirović κ.ά. ❖ Αντιδράσεις εκ μέρους Ελλήνων μουσικολόγων λόγω μεθοδολογίας των ξένων μουσικολόγων: Σ. Καράς κ.ά.
6	1970 - 2000	Η «άρση της διγλωσσίας»	❖ Αρχή μιας προσέγγισης Ελλήνων και ξένων μελετητών, μέσα από την εξέλιξη της παλαιογραφίας Β.Μ. από τη μια μεριά, και από τη γνωριμία με την προφορική παράδοση από την άλλη. ❖ Εδραίωση της Βυζαντινής Μουσικολογίας στην Ελλάδα και εισαγωγή της στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση. ❖ Ιερά Μονή Πεντέλη, Αθήνα 1970: αρχή λειτουργίας του Ιδρύματος Βυζαντινής Μουσικολογίας (IBM, ιδρυτές: Μητροπολίτης Διονύσιος Ψαριανός, Γρηγόριος Στάθης), με σκοπό την πρόοδο της Βυζαντινής Μουσικολογίας & Ψαλτικής Τέχνης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο → εκδόσεις αναλυτικών περιγραφικών καταλόγων βυζαντινών μουσικών χειρογράφων (π.χ. Στάθης, <i>Χειρόγραφα Αγίου Όρους</i>), μουσικολογικών μελετών, ηχογραφήσεων κ.ά. ❖ Ίδρυση σημαντικών επαγγελματικών χορωδιών Β.Μ.: Ελληνική Βυζαντινή Χορωδία (Λ. Αγγελόπουλος), Οι Μαΐστορες της Ψαλτικής Τέχνης (Γρ. Στάθης) → συμβολή στην επανακάλυψη των μεγάλων βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελωργών. ❖ Κάποιοι άλλοι σημαντικοί ερευνητές: Μ. Χατζηγιακουμής (ανάδειξη σπουδαιότητας της μεταβυζαντινής περιόδου, μεγίστη συμβολή στη δισκογραφία βυζαντινής μουσικής), Σ. Καράς (Θεωρητικόν), J. Raasted (ιδιαίτερα σημαντική συμβολή στην άρση της επιστημονικής διγλωσ-

Πίνακας 6. (Συνέχεια)

7	Από το 2000 - Μια δεύτερη άνθηση των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών	<p>σίας), Κ. Φλώρος (<i>Universale Neumenkunde</i> – συγγκριτική παλαιογραφία βυζ., λατινικών και παλαιοσλαβικών πηγών) κ. πολλοί άλλοι. ❖ Γενικότερη αποδοχή μεθοδολογίας που λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τις γραπτές μουσικές και μουσικοθεωρητικές πηγές, αλλά και την προφορική - ακουστική παράδοση της Β.Μ.</p> <p>❖ Εκρηκτική εξέλιξη των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών, με αυξανόμενο αριθμό μελετητών σε πολλές χώρες, πολλαπλά ανοίγματα προς νέα ερευνητικά πεδία και διεύρυνση της μεθοδολογίας, καινούργιες διεπιστημονικές και διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις. ❖ Μεγάλη άνθηση χορωδιακής μουσικής. ❖ Προσβασιμότητα μεγάλου αριθμού πηγών μέσω αναλυτικών καταλόγων και ψηφιοποιήσεων. ❖ Ενδεικτικά αναφέρονται κάποιοι μελετητές της νεότερης γενιάς όπως π.χ.: Α. Χαλδαιάκης, Ε. Γιαννόπουλος, Chr. Troelsgård, Ι. Αρβανίτης, Δ. Γιαννέλος, Ι. Παπαθανασίου, Α. Lingas, Κ. Καλαϊτζίδης κ.ά.</p>
---	--	---

2.3.1. Απαρχές: Ψαλτική Επιστήμη και Τέχνη στο Ύστερο Βυζάντιο

Απαρχές μουσικολογικού προβληματισμού γύρω από θέματα της Ψαλτικής μπορούν να ανιχνευθούν σε διάφορα μουσικοθεωρητικά κείμενα της βυζαντινής εποχής. Μια ξεχωριστή θέση κατέχει το εγχειρίδιο του Μανουήλ Χρυσάφη, με τίτλο *Περὶ τῶν ἐνθεωρουμένων τῆ Ψαλτικῆ Τέχνης*,³⁵ που μάλλον γράφηκε κατά την δεκαετία του 1440. Με κριτικό πνεύμα ο μουσικοθεωρητικός πραγματεύεται ζητήματα που αφορούν τις θέσεις (μελωδικές φόρμουλες) και φθορές (σημεία αλλοίωσης που φέρουν μεταβολές) της εκκλησιαστικής μουσικής. Το συγκεκριμένο σύγγραμμα θα συμβάλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση του μουσικολογικού στοχασμού γύρω από την παλαιά παρασημαντική κατά τον 20ό αι.³⁶

2.3.2. Η Βυζαντινή Μουσική ανακαλύπτεται ως πεδίο έρευνας στη Δύση (17ος - αρχές 19ου αι.)

Ανάμεσα στους λόγιους ουμανιστές που ενδιαφέρθηκαν μεταξύ άλλων και για την εκκλησιαστική μουσική των Ελλήνων, αριθμούνται οι Leo Allatius και Jacobus Goar.³⁷ Συγκεκριμένα δίνονται πληροφορίες για τα βυζαντινά λειτουργικά βιβλία και την ορθόδοξη λατρεία. Επίσης, ο Goar είναι από τους τελευταίους αυτόπτες της έντεχνης βυζαντινής χειρονομίας (διεύθυνση χορού με έντεχνα σχήματα χεριού που αντιστοιχούν στις διάφορες θέσεις και ειδικά στα λεγόμενα μεγάλα σημάδια της μεσοβυζαντινής σημειογραφίας).

Ο Γάλλος μοναχός Bernard de Montfaucon θεωρείται ο «πατέρας της Ελληνικής Παλαιογρα-

³⁵ Κριτική έκδοση από D. Conomos, *The Treatise of Manuel Chrysaphes, The Lampadarios: On the Theory of the Art of Chanting and on Certain Erroneous Views That Some Hold About it*, Monumenta Musicae Byzantinae, Corpus Scriptorum de Re Musica, II (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985).

³⁶ Για την αποδοχή του μουσικοθεωρητικού έργου του Χρυσάφη του Παλαιού, βλ. Sp. Antonopoulos, “Manuel Chrysaphes and his *Treatise*: Reception History, a Work in Progress”, σε *International Musicological Conference Crossroads. Greece as an intercultural pole of musical thought and creativity*, Aristotle University of Thessaloniki, School of Music Studies, and I.M.S. Regional Association for the Study of Music in the Balkans, Thessaloniki, 6 - 10 June 2011, *Conference Proceedings*, edd. E. Nika-Sampson, G. Sakallieros, M. Alexandru, G. Kitsios, E. Giannopoulos (Thessaloniki: School of Music Studies A.U.Th., 2013), 153-172: βλ. <http://crossroads.mus.auth.gr>

³⁷ Leo Allatius, *De libris ecclesiasticis graecorum dissertationes duae* (Παρίσι, 1646): βλ. Αλυγιζάκης, *Θέματα*, 21. J. Goar, *Euchologion sive Rituale Graecorum* (Παρίσι, 1647).

φίας», που με το έργο του *Palaeografia graeca* (Παρίσι, 1708) θέτει τις βάσεις αυτής της σημαντικότητας βοήθητικής για τη Βυζαντινή Μουσικολογία επιστήμης.

Οι Fr. J. Sulzer και G.A. Villoteau πραγματοποιούν κατά το τέλος του 18ου αι. επιτόπια έρευνα σε ορθόδοξες κοινότητες (Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και, αντίστοιχα, Κάιρο) και εγκαινιάζουν τις εθνομουσικολογικές μελέτες για την εκκλησιαστική και κοσμική ελληνική μουσική.³⁸

2.3.3. Η «Νέα Μέθοδος» και το έργο στα θεμέλια των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών (19ος - αρχές 20ού αι.)

Η περίοδος από τη δεύτερη δεκαετία του 19ου μέχρι και το 1930 είναι καθοριστικής σημασίας για τη βυζαντινή μουσική. Παρακάτω αναφέρονται τα κομβικά γεγονότα:

❖ Η Μεταρρύθμιση:

Στην Κωνσταντινούπολη, αρχές του 19ου αι. (1814 - 15), πραγματοποιείται ένα από τα πιο σημαντικά βήματα στην εξέλιξη της βυζαντινής μουσικής. Πρόκειται για τη Μεταρρύθμιση των Τριών Διδασκάλων: Χρυσάνθος εκ Μαδύτων, Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ και Γρηγόριος Πρωτοφάλτης, που δραστηριοποιήθηκαν ως καθηγητές στην Γ' (ή, κατ' άλλους, την Δ') Πατριαρχική Μουσική Σχολή (1815 - 1821).³⁹

Στα επιτεύγματα της Μεταρρύθμισης συγκαταλέγονται:

- √ Κωδικοποίηση της παράδοσης σε θεωρητικό & πρακτικό επίπεδο,
- √ δραστική απλοποίηση & συστηματοποίηση της παρασημαντικής, που γίνεται αναλυτική για όλα τα γένη και είδη της βυζαντινής μελωδίας,
- √ μαθηματικός υπολογισμός διαστημάτων, για πρώτη φορά στην ιστορία της Β.Μ.,⁴⁰
- √ νέα συστηματοποίηση της οκταηχίας: κατάταξη ήχων σε 3 γένη (διατονικό, χρωματικό εναρμόνιο) και διάκριση κλιμάκων ανά γένος μελοποιίας (ειρμολογικό, στιχηραρικό, παπαδικό),
- √ νέος και πολύ απλούστερος τρόπος παραλλαγής, με τη χρήση μονοσύλλαβων φθόγγων (σχηματίζονται με τα γράμματα της ελληνικής αλφαβήτου: Π_α, Β_{ου}, Γ_α, Δ_ι, Κ_ε, Ζ_ω, Ν_η Π_α'), σε αντιδιαστολή με τους πολυσύλλαβους φθόγγους της Παλαιάς Μεθόδου (ανανες, νεανες...),
- √ νέος τρόπος καταγραφής του ρυθμού και ανάπτυξη θεωρίας περί ρυθμικής,
- √ μεταγραφή (λεγόμενες μουσικές εξηγήσεις) περίπου 75% του ρεπερτορίου της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου στη νέα σημειογραφία.

³⁸ F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinen Daciens* (Wien, 1781), τ. 2, 430-547: βλ. V. Tomescu, *Muzica Secolului Luminilor în spațiul spiritual românesc* (București: Editura Muzicală, 2008), 24-26. G. A. Villoteau, "De l'état actuel de l'art musical en Égypte", σε *Description de l'Égypte ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'Expédition de l'Armée Française*, β' έκδ., επιμ. C.L.F. Panckoucke, τ. 14, *État moderne* (Paris, 1826), 360-496 (η α' έκδοση του έργου είχε γίνει στο Παρίσι, το 1812). Βλ. και Αναστασία Κακάρογλου/Καίτη Ρωμανού, "Απόσπασμα από το *De l'état actuel de l'art musical en Égypte* του Guillaume André Villoteau (Α')", *Πολυφωνία* 12 (2008), 172-192.

³⁹ Για το θέμα της Μεταρρύθμισης του 1814 - 15, πρβλ. Χρυσάνθος Αρχιεπίσκοπος Διρραχίου ο εκ Μαδύτων, *Θεωρητικόν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, εκδ. Π. Πελοπίδου (Τεργέστη: τυπογραφία M. Weis, 1832). Χατζηγιακουμής, *Εκκλησιαστική μουσική*, 76-110. Βλ. επίσης Γρ. Στάθης, "Τὰ πρωτόγραφα τῆς ἐξηγήσεως στὴ Νέα Μέθοδο", σε *Τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον. Ἐκφραση ἀγάπης στὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθη* (Αθήνα: «Ανατολῆς τὸ Περίηχημα», 2001), 696-707. Πρβλ. και σημείωση τέλους xxxiv.

⁴⁰ Για θέματα διαστημάτων και κλιμάκων της βυζαντινής και, γενικότερα, της ανατολικής μουσικής, πρβλ. Μ. Μαυροειδής, *Οι μουσικοί τρόποι στην Ανατολική Μεσόγειο. Ο βυζαντινός ήχος, το αραβικό μακάμ, το τούρκικο μακάμ* (Αθήνα: Fagotto, 1999), ιδίως 24-44. Αντώνης Κωνσταντινίδης, *Θεώρηση και προσδιορισμός τῶν «λεπτῶν» διαστημάτων τῆς μιᾶς φωνῆς*, IBM, Μελέται 17, εκδ. Γρ. Στάθης (Αθήνα, 2011). Γεώργιος Χατζημιχαλάκης, *Η θεωρία και η πράξη του εξωτερικού μέλους μέσα από τα έντυπα θεωρητικά συγγράμματα του 19ου αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών (Κέρκυρα, 2013).

Η διδασκαλία της Νέας Μεθόδου ή του Νέου Συστήματος —όπως ονομάστηκε η μεταρρυθμισμένη σημειογραφία— αποκρυσταλλώθηκε στο σύγγραμμα του Χρυσάνθου εκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, Τεργέστη 1832, που περιέχει, στο β΄ του μέρους, την πρώτη ιστορία της μουσικής στην ελληνική γλώσσα στους νεότερους χρόνους.⁴¹ Ο Χρυσάνθος υπογραμμίζει την έννοια της προόδου της μουσικής, σε συνδυασμό όμως με το αναλλοίωτο της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής ανά τους αιώνες.

Στη διάδοση της Νέας Μεθόδου συνέβαλε επίσης η μουσική τυπογραφία, που, για τη βυζαντινή μουσική, εγκαινιάστηκε στο Βουκουρέστι το 1820. Τα πρώτα βιβλία που τυπώθηκαν ήταν το *Αναστασιματάριον* και το *Δοξαστάριον* του δημοφιλέστατου Πέτρου Πελοποννησίου.⁴²

❖ Λεξικογραφία βυζαντινής μουσικής:

Το β΄ μισό του 19ου αιώνα βλέπει επίσης την απαρχή της λεξικογραφίας στο χώρο της Β.Μ., με το *Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς* του Κυριακού Φιλοξένου (Κων/πολη, 1868), που αποτελεί ένα γλωσσάριο τεχνικών όρων της βυζαντινής, αλλά εν μέρει και της αρχαιοελληνικής μουσικής, και φτάνει μέχρι το στοιχείο Μ.

❖ Βυζαντινή υμνολογία:

Έργο σκαπανέων στο πεδίο της βυζαντινής υμνολογίας προσέφεραν κατά το 19ο αι. Έλληνες και ξένοι μελετητές, όπως π.χ.: ο Κωνσταντίνος Οικονόμος εξ Οικονόμων, ο Καρδινάλιος J.-B.-Fr. Pitra, οι W. Christ & M. Παρανίκας, με την *Anthologia Graeca carminum Christianorum* (Λευψία, 1871) που έκανε γνωστή στη Δύση τη βυζαντινή υμνογραφία, ο E. Bouvy κ.ά.⁴³ Ανάμεσα στα θέματα που κέντρισαν το ενδιαφέρον των μελετητών ξεχωρίζουν:

√ Ζητήματα μετρικής της βυζαντινής υμνογραφίας,

√ ο Άγιος Ρωμανός ο Μελωδός, ο οποίος παρομοιάστηκε με τον Πίνδαρο, αναγνωρίστηκε ως ο «αρχηγός των αρχαίων μελωδών» και ονομάστηκε ο «Δάντης των Νεοελλήνων».⁴⁴

❖ Ο θρύλος του κλειδιού:

Κατά τη διάρκεια του 19ου αι. λησμονείται το Παλαιό Σύστημα της βυζαντινής μουσικής και διαισθάνεται ένας κίνδυνος χάσματος με την παλαιότερη παράδοση. Δημιουργείται ο λεγόμενος θρύλος του «κλειδιού» της παλαιάς σημειογραφίας, που θα επικρατήσει για πολλές δεκαετίες. Οι αρετές του παλαιού συστήματος και η επιθυμία αποκρυπτογράφησης του εκφράζονται γλαφυρώς στο εξής απόσπασμα:

«Ἐἶχε γὰρ ἡ γραφή ἐκείνη ἢ διὰ τῶν σημαδίων ἢ σημαδοφώνων πολλὰς καὶ ἀξιολόγους τὰς ἀρετάς, οἷον τὸ σύντομον φέρε, τὸ εὐμνημόνευτον καὶ τὸ εὐμαθὲς τῆς παραδόσεως. Νῦν δὲ κεῖνται, φεῦ! ἄφωνα καὶ κωφὰ σημεῖα τεθαμμένα εἰς πολλὰς μοναστηρίων βιβλιοθήκας ὡς εἰς νεκρικοὺς λάρνακας (...) Ἴρα φανήσεται τις ἐκ τῶν ὁμογενῶν

⁴¹ Βλ. Κ. Ρωμανού, *Ἐντεχνή ελληνική μουσική στους Νεότερους Χρόνους* (Αθήνα: Κουλτούρα, 2006), 38.

⁴² Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τη Μεταρρύθμιση του 1814 και τους πρωτεργάτες της, βλ. τα Πρακτικά του Διεθνούς Μουσικολογικού και Ψαλτικού Συνεδρίου «Η Βυζαντινή Μουσική μέσα από την Νέα Μέθοδο γραφής (1814-2014). Καθιέρωση – Προβληματισμοί – Προοπτικές», Θεσσαλονίκη, 30 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 2014 (υπό έκδοση).

⁴³ Για περισσότερα στοιχεία, πρβλ. Π.Β. Πάσχος, *Λόγος και μέλος. Εισαγωγή στην βυζαντινή – λειτουργική Ὑμνογραφία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Α΄ Τόμος: Προεισαγωγικά, Ὑμνολογικά κείμενα καὶ μελέτες 6 (Αθήνα: Αρμός, 1999), 50-51.

⁴⁴ Αυτά, σύμφωνα με τους ξένους μελετητές E. Bouvy, J.-B.-Fr. Pitra και H. Gelzer: βλ. Δετοράκης, *Βυζαντινή φιλολογία*, τ. Β΄, 130, και Κ. Μητσάκης, *Βυζαντινή ὕμνογραφία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἕως τὴν Εἰκονομαχία* (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1986), 357.

νέος τῆς ἱερογλυφικῆς ταύτης Σαμπολιὸν⁴⁵ ὁ τὴν δύναμιν καὶ τὴν σημασίαν τῶν ση-
μαδίων ἐκείνων ἀκριβῶς καὶ ἐπισταμένως προσδιορίσων; δῶη Κύριος». ⁴⁶

❖ Η Πατριαρχική Μουσική Επιτροπή (1881 - 1883):

Το 1881 στην Κωνσταντινούπολη, επί Πατριάρχου Ιωακείμ Γ', συστήθηκε η Πατριαρχική Μουσική Επιτροπή, με κυρίως σκοπό την αναθεώρηση του υπολογισμού διαστημάτων. Για την υποστήριξη της μελέτης και διδασκαλίας των διαστημάτων, η Επιτροπή κατασκεύασε ένα ειδικό αερόφωνο ὄργανο (orgue), που ονόμασε Ιωακείμιο Ψαλτήριο. Τα πορίσματα της έρευνας της Επιτροπής αποτελούν τη βάση διδασκαλίας των ηχομοριών μέχρι σήμερα. ⁴⁷

❖ Ιστοριογραφία βυζαντινής μουσικής:

Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, μέσα από τα δύο του ιστοριογραφικά έργα: *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς* (Αθήνα, 1890) και *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς* (Αθήνα, 1904), φέρνει στο φως πλούτο ἀγνωστων μέχρι τότε στοιχείων για την ελληνική μονοφωνική μουσική, την οποία ταυτίζει με την εθνική μουσική, και εναντιώνεται δυναμικά στην τετραφωνία που είχε εισαχθεῖ σε πολλές ελληνικές εκκλησίες από το 1840 και μετά. ⁴⁸

❖ Καταλογογραφήσεις μουσικῶν χειρογράφων:

Από τα τέλη του 19ου αιώνα εκδίδονται, και στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, διάφοροι κατάλογοι ελληνικῶν χειρογράφων, όπου αναφέρονται και μουσικοί κώδικες. ⁴⁹ Ο κατάλογος του Γάλλου ερευνητή A. Gastoué, *Catalogue des manuscrits de musique byzantine* (Παρίσι, 1907) αφιερώνεται αποκλειστικά στα βυζαντινά μουσικά χειρόγραφα που διαφυλάσσονταν στη Γαλλία.

❖ Προώθηση Βυζαντινῶν Σπουδῶν στην ἀνώτατη ἐκπαίδευση:

Με το διάσημο Γερμανὸ καθηγητὴ Karl Krumbacher εισάγονται στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου οι Βυζαντινές Σπουδές, κατὰ τη δεκαετία του 1890. Ο οραματιστὴς μελετητὴς ἐπίσης ἰδρύει τὴν *Byzantinische Zeitschrift* (BZ), που ἀπὸ το 1892 και μέχρι σήμερα ἀποτελεῖ το κυριότερο ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τῆς Βυζαντινολογίας. Ἐπίσης, ο Κρουμπάχερ εἶναι ο συγγραφέας τῆς πρώτης

⁴⁵ Για τον Jean-François Champolion (1790 - 1832), τον ἄνθρωπο «που ἀποκρυπτογράφησε τα αἰγυπτιακὰ ἱερογλυφικά», βλ. A. Robinson, *Ἱστορία τῆς γραφῆς*, μετφρ. Ζ. Μπέλλα, ἐπιμ. Δ. Αρμάος, β' ἐκδ. (Αθήνα: Polaris, 2007), 29 και γενικότερα 20-35.

⁴⁶ Ἰωάννης Λαμπαδάριος και Στέφανος Δομέστικος, *Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὄλου ἑνιαυτοῦ*, τ. Α', Ἑσπερινός (Κωνσταντινούπολη: Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο, 1850, ἐπαν. σε ἐπιμ. Ι. Παπαχρόνη, Κατερίνη: Τέρτιος, 1993), σ. δ', ὑποσημ. α': βλ. Στάθης, *Ἐξήγησις*, 16-17.

⁴⁷ Βλ. *Στοιχειώδης Διδασκαλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς* (Κωνσταντινούπολη, 1888, ἐπαν. Αθήνα: Κουλτούρα, 1978), 21, 27-30. Χατζημηχελάκης, *Θεωρία*, 113.

⁴⁸ Για περισσότερα στοιχεία πρβλ. Ρωμανοῦ, *Ἐντεχνη ἐλληνικὴ μουσικὴ*, 108, 124. Α. Κυριακίδου, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολυφωνικὴ μουσικὴ στους ἐλληνορθόδοξους ναοὺς του Αγ. Νικολάου τῆς Τεργέστης και του Αγ. Γεωργίου τῆς Βενετίας ἀπὸ το 1840 ἕως το 1975. Ἀρχεῖα-θεματικοὶ κατάλογοι, Διδακτορικὴ Διατριβή*, 2 τ. (Θεσσαλονίκη: Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμῆμα Μουσικῶν Σπουδῶν, 2012).

⁴⁹ Βλ. π.χ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιωτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων και πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων Ἑλληνικῶν κωδίκων*, 5 τ. (Αγ. Πετροῦπολη, 1891 - 1915, ἐπαν. Bruxelles, 1963). Α. και Ι. Σακκελίων, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος* (Αθήνα, 1892). Σπ. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, 2 τ. (Cambridge: University Press, 1895, 1900): βλ. Αλυγιζάκης, *Θέματα*, 27-28. Για ἓνα χρησιμὸτατο εὑρετήριο καταλόγων που περιέχουν περιγραφές βυζαντινῶν μουσικῶν χειρογράφων, βλ. Ε. Γιαννόπουλος, «Βασικὴ βιβλιογραφία για τους χειρόγραφους κώδικες τῆς Ψαλτικῆς», στο Ε. Γιαννόπουλος, *Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη. Λόγος και μέλος στη λατρεία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας*, β' ἐκδ. (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2008), 363-409.

ιστορίας της βυζαντινής γραμματολογίας, με τίτλο: *Geschichte der byzantinischen Litteratur* (Μόναχο, 1897).

❖ Σκαπανείς παλαιογράφοι βυζαντινής μουσικής:

Η αναζήτηση του κλειδιού της παλαιάς παρασημαντικής αποτελούσε μέλημα όχι μόνο των Ελλήνων, αλλά και ξένων ερευνητών. Έτσι, στο μεταίχμιο του 19ου - 20ού αι., πρωτοπόροι μουσικολόγοι στη Δύση (κυρίως Γαλλία και Γερμανία), έθεσαν τις βάσεις της Παλαιογραφίας βυζαντινής μουσικής. Στα πιο σημαντικά έργα ανήκουν:

- √ Oskar Fleischer, *Die spätgriechische Tonschrift* (Βερολίνο, 1904), με αποκρυπτογράφιση των έμφωνων σημαδιών της παλαιάς παρασημαντικής βάσει της προθεωρίας της Παπαδικής.
- √ J.-B. Thibaut, *Monuments de la Notation Ekphronétique et Hagiopolite de l'Église Grecque* (Αγ. Πετρούπολη, 1913).

❖ Ο Κωνσταντίνος Ψάχος (1866 περ. - 1949):

Στις προκλήσεις των καιρών του απαντάει ο Κωνσταντίνος Ψάχος, ο οποίος, σταλμένος στην Αθήνα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, αναπτύσσει σημαντικότατο διδακτικό, ερευνητικό και συγγραφικό έργο, για την υπεράσπιση της πατροπαράδοτης μονοφωνικής μουσικής ενάντια α. στην επικράτηση της πολυφωνίας στην ελληνική εκκλησιαστική μουσική (το λεγόμενο 'μουσικό ζήτημα') και β. σε λανθασμένες τοποθετήσεις ή/και μεταγραφές από την παλαιά παρασημαντική εκ μέρους ξένων ερευνητών.⁵⁰

Ο Ψάχος θεωρείται ο «πατέρας της ελληνικής μουσικολογίας»,⁵¹ και το κυριώτερό του συγγραφικό έργο είναι: *Η παρασημαντική τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς* (Αθήνα, 1917, β' έκδ. επιμ. Γ. Χατζηθεοδώρου: Αθήνα, 1978). Μέσα από τα μουσικολογικά του συγγράμματα, ο Ψάχος τονίζει την ταυτότητα του βυζαντινού μέλους ανά τους αιώνες και προβάλλει ως μόνη σωστή μεθοδολογία το λεγόμενο αναδρομικό παραλληλισμό, κατά τον οποίο η μελέτη της βυζαντινής μουσικής ξεκινά από τα σημερινά ακούσματα και τη σημερινή γραπτή παράδοση και βαδίζει προς τα πίσω, βήμα-βήμα, μέχρι τη βυζαντινή εποχή.⁵² Η παλαιογραφική μελέτη βασίζεται α. στην προφορική παράδοση, β. στη γραπτή παράδοση (μουσικά χειρόγραφα) και γ. σε μουσικοθεωρητικά συγγράμματα, βυζαντινά & μεταβυζαντινά.

Επίσης, με την ίδρυση της Σχολής Εκκλησιαστικής Μουσικής στο Ωδείο Αθηνών, το 1904,⁵³ ο Ψάχος θέτει τη διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής σε νέες βάσεις και της διεξασφαλίζει στη μουσική εκπαίδευση μια σταθερή θέση, δίπλα στην ευρωπαϊκή μουσική.

❖ Μουσικά περιοδικά:

Η ζύμωση στα θέματα της βυζαντινής μουσικής και η κοινωνική τους εμβέλεια φανερώνονται σε πληθώρα σχετικών δημοσιευμάτων στις εφημερίδες και τα περιοδικά των αρχών του 20ού αιώνα: *Φόρμιγξ*, *Εκκλησιαστική Αλήθεια* κ.ά.⁵⁴

⁵⁰ Πρβλ. εκτενέστερα Ρωμανού, *Έντεχνη ελληνική μουσική*, 105-108, 121-130. Της ίδιας, *Εθνικής μουσικής περιήγησις 1901 - 1912. Ελληνικά μουσικά περιοδικά ως πηγή έρευνας της ιστορίας της νεοελληνικής μουσικής* (Αθήνα: Κουλτούρα, 1996), 19, 50-67. Πρβλ. επίσης Κωνσταντίνος Ψάχος: *ο Μουσικός, ο Λόγιος*, Πρακτικά Ημερίδας, 30 Νοεμβρίου 2007, επιστ. υπεύθ. Αι. Πολυμέρου-Καμηλάκη, επιμ. Ευ. Καραμανές, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 29 (Αθήνα, 2013): http://www.kentrolaografias.gr/default.asp?V_DOC_ID=2708 (27.1.2014).

⁵¹ Βλ. Αλυγιζάκης, *Θέματα*, 111.

⁵² Βλ., ενδεικτικά, τον επίλογο από: Ψάχος, *Παρασημαντική*, β' έκδ., 249 και πίν. ΛΑ' (σ. 245).

⁵³ Βλ. Στάθης, "Βυζαντινή μουσική στη λατρεία και στην έπιστήμη", 426.

⁵⁴ Βλ. Ρωμανού, *Περιήγησις*. Αλυγιζάκης, *Θέματα*, 28.

2.3.4. Η διεθνής εδραίωση των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών (1930 - 1950)

❖ Βυζαντινή μουσική σε διεθνή συνέδρια:

Πρωτό να προχωρήσουμε στα κύρια γεγονότα αυτής της περιόδου, πρέπει να αναφερθεί ότι πρώτα βήματα προς τη διεθνή αναγνώριση της βυζαντινής μουσικής ως κλάδου Βυζαντινών Σπουδών έγιναν στα τέλη της δεκαετίας του 1920, όταν, για πρώτη φορά συμπεριλήφτηκε στα πρακτικά ενός διεθνούς συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών μια εισήγηση με θέμα τη βυζαντινή μουσική. Πρόκειται για το άρθρο του Α. Gastoué, “Λατινικά τεκμήρια του Μεσαίωνα περί του βυζαντινού άσματος”.⁵⁵

❖ Τα Monumenta Musicae Byzantinae:

Λίγα χρόνια αργότερα, τρεις διακεκριμένοι καθηγητές, οι Carsten Høeg, Egon Wellesz και Henry J.W. Tillyard, ανταμώθηκαν στο λεγόμενο ‘μικρότερο συνέδριο του κόσμου’ (Κοπεγχάγη, 15 - 19 Ιουλίου 1931), με σκοπό την ίδρυση των Monumenta Musicae Byzantinae (Μνημεία Βυζαντινής Μουσικής). Πρόκειται για έναν σπουδαιότατο ερευνητικό-εκδοτικό οργανισμό, ο οποίος το 1933 τέθηκε υπό την αιγίδα της Union Académique Internationale, διοικείται από τη Βασιλική Δανική Ακαδημία Επιστημών και Γραμμάτων και στεγάζεται στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης.

Τα Μνημεία Βυζαντινής Μουσικής έχουν ως στόχο την προβολή της βυζαντινής μουσικής στη διεθνή επιστημονική κοινότητα.

Περιλαμβάνουν τις εξής σειρές:⁵⁶

- √ Série principale (Facsimiles): πανομοιότυπες εκδόσεις επιλεγμένων μουσικών χειρογράφων της βυζαντινής περιόδου, με εισαγωγή, σχόλια, ευρετήρια,
- √ Série Subsidia: βοηθητικές μουσικολογικές μελέτες,
- √ Série Transcripta: μεταγραφές στο πεντάγραμμο (μέχρι το 1958),⁵⁷
- √ Série Lectionaria: κριτικές εκδόσεις κείμενων με εκφωνητική σημειογραφία,
- √ Corpus Scriptorum de Re Musica: κριτικές εκδόσεις μουσικοθεωρητικών πηγών, με εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, ευρετήρια (εκδίδονται σε συνεργασία με την Αυστριακή Ακαδημία των Επιστημών, από το 1985).⁵⁸

Από άποψης μεθοδολογίας, η έρευνα των συνεργατών των MMB στηρίχθηκε αρχικά σε μουσικά χειρόγραφα μέχρι το 1500 περ. και σε αντίστοιχες μουσικοθεωρητικές πηγές. Η αφετηρία μελέτης ήταν η μεσοβυζαντινή σημειογραφία, βάσει της οποίας γινόταν, αναδρομικά, και η εξερεύνηση της παλαιοβυζαντινής σημειογραφίας. Η έρευνα στηριζόταν κυρίως σε παλαιογραφικές και φιλολογικές μεθόδους.

⁵⁵ A. Gastoué, “Documents latins du moyen-âge sur le chant byzantin”, σε *Deuxième Congrès International des Études Byzantines, Belgrade 1927*, Compte-rendu par D. Anastasijević et Ph. Granić (Belgrade: Imprimerie de l’État, 1929), 157-161. M. Velimirović, “The Influence of the Byzantine Chant on the Music of the Slavic Countries”, σε *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 5 - 10 Sept. 1966, επιμ. J.M. Hussey, D. Obolensky, S. Runciman (Oxford, London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1967), 119-140: 119.

⁵⁶ Βλ. E. Wellesz, “A Note on the Origins of the ‘Monumenta Musicae Byzantinae’ (1931 - 1971)”, *Studies in Eastern Chant* 2 (1971), vii-x. Chr. Troelsgård, *Byzantine Neumes. A New Introduction to the Middle Byzantine Musical Notation*, MMB, Subsidia IX (Copenhagen: Tusculanum Press, 2011), εσωτερικό δίπλωμα του εξωφύλλου.

⁵⁷ Οι οδηγίες για έναν ενιαίο τρόπο μεταγραφής βυζαντινών ύμνων και τροπαρίων στο πεντάγραμμο συμπεριλήφθηκαν σε: H.J.W. Tillyard, *Handbook of the Middle Byzantine Musical Notation*, MMB, Subsidia I,1, (Copenhagen: Munksgaard, 1935, β’ έκδ. με επίλογο του O. Strunk, Copenhagen: Munksgaard, 1970), ένα βιβλίο καίριας σημασίας για την εξέλιξη του μουσικολογικού στοχασμού γύρω από θέματα παλαιογραφίας B.M.

⁵⁸ Μια πλήρης και σχολιασμένη λίστα των επιμέρους δημοσιευμάτων των MMB βρίσκεται σε: Troelsgård, *Byzantine Neumes*, 138-142.

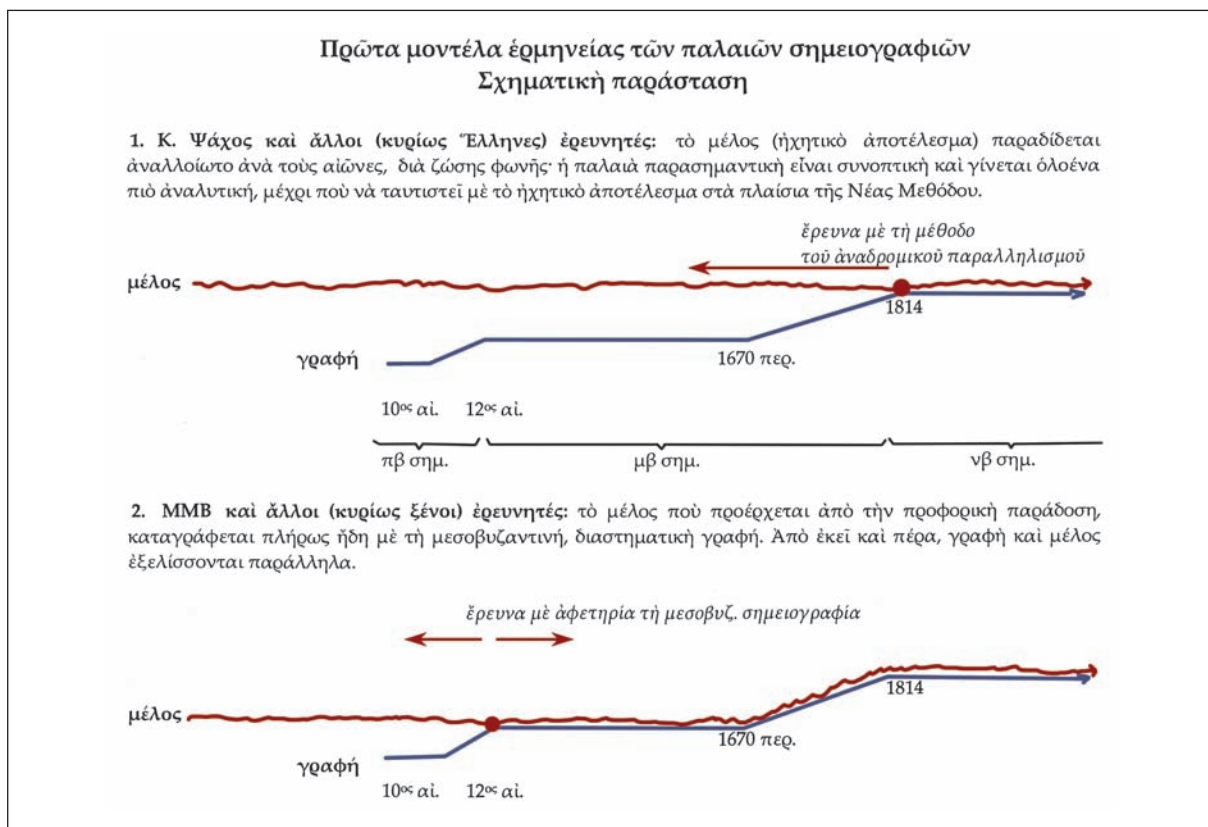
❖ Κριτικές – αντιδράσεις:

Κατά το πρώτο μισό του 20ού αι. στη Βυζαντινή Μουσικολογία κυριαρχούσε μια έντονη πολεμική μεταξύ Ελλήνων και ξένων ερευνητών. Στο επίκεντρο της συζήτησης βρισκόταν —και βρίσκεται μέχρι σήμερα— το παλαιό βυζαντινό μέλος, το ηχητικό αποτέλεσμα κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή: Δηλαδή πώς πρέπει να ερμηνευτούν σωστά οι παλαιές σημειογραφίες και το σύστημα των οκτώ ήχων;

Στο άρθρο του “Bemerkungen zur Erforschung der byzantinischen Kirchenmusik” (“Παρατηρήσεις περί της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής”, *Byzantinische Zeitschrift* 39 [1939], 67-88), ο Θρασύβουλος Γεωργιάδης τοποθέτησε το όλο ζήτημα περί του βυζαντινού μέλους στο ευρύτερο πλαίσιο της ιστορικής πρακτικής της εκτέλεσης (musikalische Aufführungspraxis), δείχνοντας ότι η γνώση της σημερινής πράξης της εκκλησιαστικής και δημοτικής ελληνικής μουσικής είναι απαραίτητη για την αποκατάσταση του ηχητικού αποτελέσματος της μεσαιωνικής βυζαντινής μουσικής.

❖ Ερμηνευτικά μοντέλα:

Οι διαφορές ανάμεσα στον τρόπο προσέγγισης των παλαιών χειρογράφων εκ μέρους Ελλήνων και ξένων μελετητών θα μπορούσε να εκφραστεί, επιγραμματικά, με το σχεδιάγραμμα που παρουσιάζεται στον πίνακα 7.

Πίνακας 7. Ερμηνευτικά μοντέλα για την προσέγγιση των παλαιών βυζαντινών σημειογραφιών.

Πηγή: Μ. Αλεξάνδρου, *Έξηγήσεις και μεταγραφές της βυζαντινής μουσικής. Σύντομη εισαγωγή στον προβληματισμό τους* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2010), 70.

Διευκρινίσεις: το παραπάνω σχεδιάγραμμα δείχνει αδρομερώς πως αντιλαμβάνεται η σχέση ανάμεσα στο μέλος (ήχητικό αποτέλεσμα) και την παλαιά γραφή στις διάφορες ερμηνευτικές προσπάθειες των μελετητών. Κάτω από την ένδειξη των αιώνων χρησιμοποιούνται οι εξής βραχυγραφίες: πβ = παλαιοβυζαντινή, μβ = μεσοβυζαντινή, νβ = νεοβυζαντινή σημειογραφία.

2.3.5. Η πρώτη άνθηση των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών (1950 - 1970)

Η περίοδος 1950 - 1970 χαρακτηρίζεται από μια συστηματική διεύρυνση του γνωστικού αντικειμένου. Η προσβασιμότητα νέου πηγαιού υλικού σε μορφή μικροταινιών από χειρόγραφα του Σινά και άλλων βιβλιοθηκών⁵⁹ έδωσε την ικμάδα για μια πρώτη άνθηση των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών, στην οποία η σχολή της Κοπεγχάγης διαδραμάτισε ηγετικό ρόλο.

Από την δεκαετία του 1950 και μετά, τα MMB έφεραν στο φως μια εντυπωσιακή σειρά βιβλίων και αναδείχτηκαν κέντρο αντάμωσης ερευνητών από τη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική, χωρίς να λείπουν και εκπρόσωποι ανατολικών χωρών.

Στους κυριότερους συνεργάτες της Σχολής της Κοπεγχάγης την εποχή εκείνη ανήκουν, εκτός από τους ήδη αναφερθέντες ιδρυτές των MMB, οι π. L. Tardo, O. Strunk, J. Raasted, M. Velimirović, A. Bugge, R. Palikarova Verdeil, Chr. Thodberg, N. Schiødt κ.ά.

Πολλοί από τους Έλληνες ερευνητές παρακολουθούσαν με θαυμασμό και ταυτόχρονα με δυσπιστία το έργο των ξένων μελετητών. Σημείο διαφωνίας ήταν ειδικά οι μεταγραφές στο πεντάγραμμο. Η επιστημονική κοινότητα ήταν διχασμένη και στα διεθνή συνέδρια επικρατούσε μια επιστημονική «διγλωσσία», την οποία ο νέος τότε επιστήμονας Γρ. Στάθης περιέγραψε ως εξής:

«Η διγλωσσία συνίσταται στο ότι οι δυτικοί μιλοῦν για βυζαντινή μουσική ἀρχινώντας ἀπ' τὸν δέκατο βυζαντινὸν αἰῶνα μέχρι τὸν δεκατοπέμπτο, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες μιλοῦν ἀναδρομικὰ ἀπ' τὸ 1814 μέχρι τὸν δέκατο αἰῶνα, χρησιμοποιώντας ὅμως σὰν τηλεσκόπιο τὸν δεκατοῦτον αἰῶνα (ἐποχὴ Χρυσᾶ φη τοῦ νέου, Γερμανοῦ Ν. Πατρῶν, Μπαλασίου ἱερέως τοῦ Νομοφύλακος), ποὺ κυρίως θεωροῦν σὰν «παλαιὰ» βυζαντινὴ ἐποχὴ στὴ μουσική, γιατί ἡ γραφὴ παρουσιάζει πληρότητα καὶ σταθερότητα. Αὐτὴ ἡ «παλαιὰ» — σχετικὰ — γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἐποχὴ (ιδίως ὁ 17ος αἰῶνας) εἶναι ὀλότελα ἀνεξέταστη ἀπ' τοὺς δυτικούς. Ἡ ἄρση, λοιπόν, τῆς ... «ἀλληλοκαταληψίας» μπορεῖ νὰ γίνει μὲ σπουδὴ ἐκατέρωθε.»⁶⁰

2.3.6. Η «άρση της διγλωσσίας» (1970 - 2000)

❖ Κύρια χαρακτηριστικά:

Κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα παρατηρούνται τα εξής στο πεδίο των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών:

- √ Ο γόνιμος διάλογος μεταξύ ερευνητών απ' όλο τον κόσμο,
- √ το επίκεντρο της έρευνας μετατίθεται σταδιακά στην Ελλάδα, όπου εδραιώνεται η Βυζαντινή Μουσικολογία και στην ανώτατη εκπαίδευση,
- √ δημιουργία νέων δημόσιων φορέων και επαγγελματικών χορωδιών για την προβολή της Β.Μ.

⁵⁹ Υπό την αιγίδα των Αμερικανικών Σχολών Ανατολικών Ερευνών και του Αμερικανικού Ιδρύματος Ανθρωπολογικών Σπουδών, με τη συνεργασία της Βιβλιοθήκης του Κονγκρέσου στην Ουάσιγκτον, το 1950 είχαν πραγματοποιηθεί ερευνητικά ταξίδια στα Ιεροσόλυμα και στο Σινά, για τη φωτογράφιση χειρογράφων. Πάνω από 1750 ελληνικά χειρόγραφα διάφορου περιεχομένου τέθηκαν στη διάθεση της έρευνας, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην εξέλιξη των Βυζαντινών Σπουδών και άλλων επιστημών: βλ. O. Strunk, "Byzantine Music in the Light of Recent Research and Publication", σε *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 5 - 10 Sept. 1966, επιμ. J.M. Hussey, D. Obolensky, S. Runciman (Oxford, London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1967), 245-254: 245-246.

⁶⁰ Στάθης, "Βυζαντινή μουσική στή λατρεία και στήν ἐπιστήμη", 430.

❖ Το Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας και ο Γρηγόριος Στάθης

Η καινούργια αυτή περίοδος κατά την οποία γίνεται έντονη σπουδή εκατέρωθεν, εγκαινιάζεται στην Ελλάδα με τη δημιουργία του Ίδρυματος Βυζαντινής Μουσικολογίας (IBM), το οποίο τέθηκε σε λειτουργία το 1970 στην Ιερά Μονή Πεντέλη (Αθήνα), κατόπιν πρότασης του μακαριστού Μητροπολίτη Διονυσίου Ψαριανού προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Συνιδρυτής και νυν διευθυντής του IBM είναι ο Γρηγόριος Στάθης, ένας από τους κορυφαίους εκπροσώπους των Βυζαντινών Μουσικών Σπουδών του 20ού - 21ου αιώνα και ιδρυτής-στερεωτής της Βυζαντινής Μουσικολογίας στην Ελλάδα.⁶¹

Ο σκοπός του IBM είναι να συμβάλλει στην πρόοδο της Βυζαντινής Μουσικολογίας & Ψαλτικής Τέχνης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, μέσω πολυδιάστατης δραστηριότητας που περιλαμβάνει έρευνα, διαλέξεις, συναυλίες και τις εξής εκδοτικές σειρές (βλ. πίνακα 8):⁶²

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ		ΙΔΡΥΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ
	IBM, 1970-σήμερα:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Κατάλογοι χειρογράφων βυζαντινής μουσικής • Μελέται: μουσικολογικές μονογραφίες περί διάφορων ειδών της βυζαντινής μελοποιίας, διάφορων εποχών της ιστορίας της Β.Μ., θεμάτων θεωρίας της Ψαλτικής Τέχνης κ.α. • Λατρευσιολογήματα: Αποκαταστάσεις παλαιών ακολουθιών • Πρακτικά συνεδρίων περί της Θεωρίας και Πράξης της Ψαλτικής Τέχνης • Δίσκοι βινυλίου και ακτίνας • Παρτιτούρες συναυλιών της Χορωδίας «Οι Μαΐστορες της Ψαλτικής Τέχνης» 	

Πίνακας 8. Οι εκδοτικές σειρές του Ίδρυματος Βυζαντινής Μουσικολογίας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και ο Ο Μακαριστός Μητροπολίτης Σερβίων και Κοζάνης Διονύσιος Ψαριανός († 1997), σε σχίτσο των Γ. Τζημόπουλου-Αικ. Ιωαννίδου.^{iv}

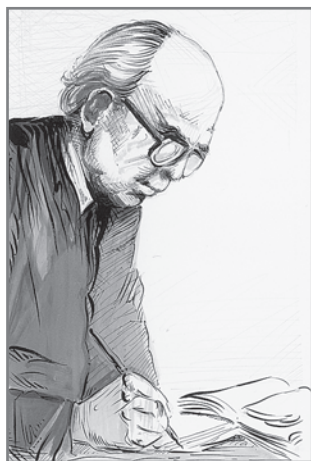
⁶¹ Πρβλ. Τιμή πρὸς τὸν διδάσκαλον. Βλ. επίσης *Ἐπιτεύγματα καὶ προοπτικὲς στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Τόμος ἀφιερωμένος στὸν καθηγητὴ Γρηγόριο Θ. Στάθη*, επιμ. Κ. Καραγκούνης, Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου, Τομέας Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ Μουσικολογίας (Αθήνα: Παναγόπουλος, 2014).

⁶² Βλ. το φυλλάδιο: *Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος – Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Εκδόσεις, Δισκογραφία, Κατάλογος* (Αθήνα: IBM, 2005), και την ιστοσελίδα του Ίδρυματος: <http://www.ibyzmusic.gr/>, καθώς και Γρηγόριος Αναστασίου, “Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας”, σε *Ἐπιτεύγματα καὶ προοπτικὲς στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Τόμος ἀφιερωμένος στὸν καθηγητὴ Γρηγόριο Θ. Στάθη*, επιμ. Κ. Καραγκούνης, Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου, Τομέας Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ Μουσικολογίας (Αθήνα: Παναγόπουλος, 2014), 128-138. Φλώρα Κρητικῆ, “Ἡ καταλογογράφηση τῶν μουσικῶν χειρογράφων καὶ ἡ σημασία της γιὰ τὴ Βυζαντινὴ Μουσικολογία”, σε *Ἐπιτεύγματα καὶ προοπτικὲς στὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Τόμος ἀφιερωμένος στὸν καθηγητὴ Γρηγόριο Θ. Στάθη*, επιμ. Κ. Καραγκούνης, Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου, Τομέας Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ Μουσικολογίας (Αθήνα: Παναγόπουλος, 2014), 72-80.

❖ Πρόσωπα, έργα, συμβολές:

- √ Ο Δανός J. Raasted (1927 - 1995), κορυφαίος εκπρόσωπος των ΜΜΒ, υπήρξε πρωταγωνιστής στη διαμόρφωση γόνιμου διαλόγου ανάμεσα στους ξένους και τους Έλληνες ερευνητές.
- √ Η «Ελληνική Βυζαντινή Χορωδία» (ιδρύθηκε το 1977 από το Λυκούργο Αγγελόπουλο) και διάφορες άλλες χορωδίες όπως «Οι Μαΐστορες της Ψαλτικής Τέχνης» (ιδρύθηκε από τον Γρηγόριο Στάθη το 1983) προσέφεραν έργο σκαπανέων για την επανακάλυψη των μεγάλων βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελουργών και τη διάδοσή τους στο ευρύτερο κοινό, συνδυάζοντας την Ψαλτική Τέχνη με τη Μουσικολογική Επιστήμη.
- √ Ο συνθέτης Μιχάλης Αδάμης (1929 - 2013), μαθητής του K. Levy στη βυζαντινή μουσική παλαιογραφία και συνεργάτης της Ελληνικής Βυζαντινής Χορωδίας, μετουσίωσε στοιχεία της Β.Μ. σε πρωτοποριακά έργα σύγχρονης μουσικής.⁶³
- √ Το τρίτομο έργο του Κωνσταντίνου Φλώρου, *Universale Neumenkunde* (Παγκόσμια/Καθολική νευματική επιστήμη [Kassel, 1970]), αποτελεί σταθμό στη συγκριτική μελέτη των παλαιών βυζαντινών, σλαβικών και λατινικών μουσικών σημειογραφιών.
- √ Ο Σίμων Καράς (1903 - 1999), κορυφαίος θεωρητικός, μουσικολόγος και μουσικοδιδάσκαλος του 20ού αι., διερευνά στο έργο του εξίσου την εκκλησιαστική και την κοσμική ελληνική μουσική. Το *opus magnum* του είναι η *Μέθοδος της Ελληνικής Μουσικής, Θεωρητικόν* (2 τ., Αθήνα 1982) & *Πρακτικόν Μέρος* (6 τ., Αθήνα 1984 - 1996), σε εκδόσεις του Συλλόγου προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής που είχε ιδρύσει ο ίδιος το 1929.

Σχετικά με τη μελέτη των παλαιών χειρογράφων αναφέρει τα εξής (βλ. πίνακα 9):

«Μέθοδος εργασίας (...) ήτις ήθελε φέρει εις συμφωνίαν τὰ κείμενα τῶν παλαιῶν κωδίκων, πρὸς τὰ θεωρητικὰ συγγράμματα τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν καὶ τὴν ἄσματικὴν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας -ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἄσματα καὶ τὰ μουσικὰ ὄργανα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ - θὰ ἠδύνατο ν' ἀξιώσῃ γενικὴν ἀναγνώρισιν ὀρθῆς καὶ πιστῆς ἔρμηνείας καὶ ἀποδόσεως, εἰς γραφὴν σύγχρονον, τοῦ περιεχομένου τῶν κειμένων τῆς παλαιᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. (...) καὶ φωνάζομεν συνεχῶς, διὰ τὴν διατήρησιν τῆς παραδόσεως ἀνοθεύτου, ἐκ μέρους τῶν ἱεροψαλτῶν. (...) ἡμεῖς τὴν θέτομεν ὡς βάσιν καὶ ἔλεγχον τῆς ὀρθότητος τῶν ἐργασιῶν μας.»

Πίνακας 9. Σ. Καράς περί της ορθής μεθοδολογίας για την παλαιογραφία της βυζαντινής μουσικής.^v

- √ Η μνημειώδης μονογραφία του Μανόλη Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453 - 1820* (Αθήνα, 1980), προσέφερε την επιστημονική απόδειξη για την αδιάκοπη συνέχεια της Β.Μ. κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας.⁶⁴

⁶³ Βλ. έργα του Μιχάλη Αδάμη όπως *Βυζαντινά Πάθη* (έτ. 1967), *Τετέλεσται* (1971), *Φωτόνυμον* (1973), *Ροδανόν* (1983), *Οι Τρεις Παίδες εν Καμίνω* (1971: μεταγραφή και επεξεργασία της σχετικής βυζαντινής Ακολουθίας από το χειρόγραφο ΕΒΕ 2406 του έτους 1453): βλ. Δ. Παναγοπούλου, «Αφιέρωμα στον Μιχάλη Αδάμη», *Μουσικός Λόγος* 1 (2000), 104-139.

⁶⁴ Η συγκεκριμένη εργασία συνέβαλε εις τα μέγιστα στο να διορθωθεί μια λανθασμένη θεωρία, σύμφωνα με